

СТАНОВЛЕННЯ, РІЗНОВИДИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ МІЖЛІТЕРАТУРНОГО ДІАЛОГУ

А. Д. Поліщук, М. М. Юрковська

Анотація. Дослідження містить інформацію про походження, різнобічне трактування, класифікацію інтертекстуальних засобів та функціонування теорії інтертекстуальності на різних герменевтичних рівнях, що становить високий рівень нерозробленості в межах сучасної наукової думки. В ході дослідження виявлено існування фактично двох теорій, а саме «постструктуральної» та «новітньої», обґрунтовано їхні переваги та недоліки в концепції міжлітературного діалогу за допомогою використання таких методів та прийомів лінгвістичного дослідження як порівняльно-історичний та зіставний методи. Також методологічною основою роботи становлять принципи наукової об'єктивності, історизму та системного підходу до використаної літератури.

Ключові слова: інтертекстуальність, теорія інтертекстуальності, міжлітературний діалог, міжтекстові зв'язки.

Проблема інтертекстуальності знаходиться в центрі уваги сучасної наукової думки. Її ретельно розробляють філософські та філологічні дисципліни, а отже теорія інтертекстуальності належить до тих інтерпретаційних стратегій, котрі, будучи створеними у другій половині ХХ ст., все ще використовуються в сьогоденній науці про літературу з достатньою інтенсивністю. Проте цим застосуванням не завжди характерне критичне осмислення методологічних основ міжтекстового підходу, його переваг та недоліків, що на рівні дослідницького праксису загрожує тими чи іншими абераціями («викривленнями») літературної дійсності. Тому, попри наявність значної кількості праць, певне узагальнення інтертекстуального досвіду в диференційному сенсі видається не цілком позбавленим актуальності на сучасному етапі розвитку філологічного мислення. У дослідженні міжтекстових взаємодій не досягнуто повного узгодження. Комплексне дослідження інтертекстуальності в галузі сучасної комунікативної лінгвістики продовжується, що підтверджує актуальність даної теми. Основними завданнями подальших досліджень поняття інтертекстуальності у лінгвістиці загалом вбачається узагальнення вищевказаних термінів та принципів встановлення інтертекстуальних зв'язків «текст у тексті» і «текст між текстами».

«Візуальне сприйняття є чуттєвим відповідником інтертекстуального пізнання» [1, с. 65]. Вербальні тексти в процесі їхнього створення взаємодіють з іншими текстами, що дозволяє говорити про таку категорію, як інтертекстуальність. Специфіка сприйняття інтертекстуальності вербального тексту у становленні міжтекстових відношень залишає за собою високий рівень нерозробленості. Слід зазначити, що на даний час рівень складності інтертекстуального вербального повідомлення вимагає інтерпретаційної співпраці читача.

Така увага даному питанню обумовлена тим, що провідним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень є комплексний аналіз текстових одиниць на всіх рівнях їх структурно-семантичної організації та функцій. Отже, можемо зробити припущення, що інтертекст є похідною ланкою від тексту як такого. Текст вважається складним синтаксичним цілим і найвищою синтаксичною одиницею, а тому і поле його вивчення достатньо широке і становить актуальне відкрите питання у лінгвістиці. Не менш популярним є питання міжтекстових зв'язків, що визначається текстуальністю, в ході розвитку якої виникло явище інтертекстуальності, що одразу стало центральною темою дослідницьких робіт в мовній сфері, де категорія інтертексту вивчається у різних своїх проявах.

Інтертекстуальність – молоде явище лінгвістики, яке охоплює взємозв'язок між текстами, тлумачення та можливі варіації одного тексту за допомогою інших. Таке явище має досить широке поле значень і може трактуватись не тільки як лінгвістична категорія, а й філософський напрям. Якщо розглядати даний феномен в такому руслі, то можна зазначити, що комунікативна та пізнавальна діяльність людини пов'язана з постійним

тлумаченням жестів, слів, нової інформації, знаків різного роду, музики і літератури, фактів і подій, практично усього, що нас оточує. Можна стверджувати, що інтертекстуальність у своєму широкому значенні – це своєрідна модель взаємозв'язку людини і світу [2, с. 37-39].

Фундамент для дослідження інтертекстуальності як лінгвістичного феномену закладено в працях Ю. Крістєвої та Р. Барта. Першовідкривачем семіотичного терміну інтертекстуальність стала болгарська і французька письменниця, філософ-постструктураліст Юлія Крістєва у 1967 році. Згідно з її спостереженнями: «текст – це поєднання двох осей, яке забезпечується особливими кодами: залежними між собою контекстами та посиланнями на них. Вертикальна вісь – поєднує текст з іншими текстами, а горизонтальна – автора та читача повідомлення. Єдність цих осей указує на той факт, що слід зосереджувати увагу не на структурі тексту, а на процесах його структуризації» [3, с. 41–42]. Спираючись на такі твердження, Ю. Крістєва приходить до висновку, що будь-який текст і є інтертекстом, це «текстуальна інтеракція, що відбувається в межах окремого тексту» [3, с. 43].

Згодом ідею Юлії Крістєвої розділив французький філософ, теоретик й критик літератури Ролан Барт, що написав есе «Death of the Author» («Смерть автора») [2] у 1967 році, пізніше назване однією з головних праць постструктуралізму. Барт погоджується з твердженням попередниці щодо того, що кожен текст водночас є інтертекстом, але доповнює дослідження власним канонічним трактуванням терміну. Спираючись на його спостереження, можна зробити висновок, що на думку Ролана Барта інтертекст – це «текст у тексті» або «текст між текстами». Інакше кажучи, у кожному творі присутній свій «текст», який прямо залежить від нього, самостійно існувати не може, як «кометний шлейф не може існувати без комети», – зазначає Ролан Барт [2, с. 37]. Також новизною у вивченні Р. Бартом реальності інтертекстуальності є те, що він трактує її не тільки як міжетекстовий зв'язок «текст у тексті», а і як зв'язок вищого рівня «текст між текстами». Це визначає текст як безперервну взаємодію з іншими текстами, тобто кожен новий текст є зібранням та інтерпретацією вже відомих цитат і сказаних слів, навіть імена є своєрідним циклічним повторенням, «втягнуті» з інших джерел, які неможливо встановити. Будь-який узятий окремо текст – це міжетекст стосовно якогось іншого тексту [2, с. 37–38].

Критичне сприйняття і відповідну наукову трансформацію теорії міжетекстових взаємодій, відмінну від класичних тлумачень теорії такими лінгвістами-першовідкривачами, як Ролан Барт та Юлія Крістєва, можна спостерігати у докторській дисертації Мар'яни Шаповал «Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі» (2010), котра говорить про «інтертекстуальність літературного твору», а не тексту, критикує постструктуральну концепцію, розроблену здебільшого Роланом Бартом та його послідовниками, пропонуючи натомість власну, цілком ефективну, з точки зору результативності, робочу теорію, яка звучить наступним чином: «Говорити про функціонування інтертекстуальності у творах художньої літератури слід, насамперед відмежувавшись від Бартівського широкого трактування цього явища, від його концепції «інтертекстуальності без берегів», оскільки за такого підходу передбачається вільна гра текстів та ігнорується авторська інтенція, тобто у постструктуралістських теоріях інтертекст «не функціонує», а розчиняється у нескінченності текстового простору. Якщо ж розглядати це явище і з боку автора, і з боку читача, у його креативних та рецептивних компетенціях, то відкриваються ширші можливості для цікавих спостережень над міжетекстовими взаємодіями, які збагачують твір новими смислами і сприяють глибокому розкриттю творчого задуму, що, на нашу думку, є вагомою підставою для використання інтертекстуального підходу у створенні творів літератури» [4, с. 13].

Варто взяти до уваги спостереження відомої польської дослідниці Зофії Мітосеки, яка теж вказувала на те, що інтертекстуальність становить нову назву для загально відомої «літературної практики» і пропонувала взяти до відома, що існують літературні жанри і явища, які можна назвати неінтертекстуальними (наприклад, реалістична література). Своєю чергою вона також висловлювала власні суттєві зауваги стосовно постструктуральної

концепції. Головні претензії були знайдені у надто вільному трактуванні Ю. Крістєвою думок М. Бахтіна (наприклад, прирівнення ідеї діалогізму з інтертекстуальністю, ототожнення поняття «слово» до категорії тексту, зменшення мовного досвіду до літературного тощо), брак однозначного поняття інтертексту, вилучення поняття «плагіат» (бо все написане чи сказане можна трактувати як плагіат), надмірна тоталізація лінгвістичного феномена міжтекстових зв'язків та ін. [5, с. 343–345]. Звідси випливає, що постструктуралістів не цікавило художнє мислення чи свідомість автора, а лише його ідеологія (світогляд).

На думку польської авторки, набагато продуктивнішою, з точки зору науки, є обмеження інтертекстуальності, тобто вживання її як свідомого літературного засобу, в цьому випадку йдеться про «обігрування текстів, стилів, поетик, яке зумовлює семантичні ефекти, пов'язані з подвійним мовленням: з діалогом, повторенням, імітацією й залученням того, що вже було сказане й що існує в мистецькій та культурній традиції як поле безнастанних співвіднесень та застосувань» [6, с. 247–249]. Так, визначена свідомо інтертекстуальність, позбуваючись постструктуральних сумнівностей, набуває теоретичної легітимації у сферах структуралізму, семіотики, герменевтики й, звичайно, лінгвістики.

Як наслідок такої всебічної зацікавленості до новоствореної теорії, дослідник П. В. Іванишин здійснив спробу систематизувати підходи до вивчення інтертекстуальності. Науковець проаналізував методологічні аспекти теорії інтертекстуальності. У ході дослідження він вирізняє два види даної теорії: постструктуральну теорію, яку характеризує як «малопродуктивну у сфері тлумачення художньої дійсності, та літературознавчу, яку визнає інтерпретаційно продуктивною та наукову, герменевтично вивірену». Така оцінка типу теорії інтертекстуальності обмежується суто текстами художньої літератури, для яких основною функцією є комунікативно-естетична [7, с. 55].

Опираючись на дослідження вищезгаданих лінгвістів, було виокремлено різні типи міжтекстових зв'язків:

- 1) усвідомлену цитацію, натяк, посилання на творчість іншого письменника;
- 2) неусвідомлене відтворення літературного шаблону;
- 3) випадкове збіг.

Свою чергою, М. Тростніков розширює таку класифікацію, звертаючись до поняття твору і пропонує розглядати теорію інтертексту в трьох основних аспектах:

- 1) пряме запозичення, цитування, включення в поетичний текст висловлювання, що належить іншому авторові;
- 2) запозичення образу, певний натяк на образний лад іншого твору;
- 3) запозичення ідеї, світоспоглядання, способу і принципу відбиття світу [8, с. 563–581].

Певним додатком до наукового тлумачення явища та концепції інтертекстуальності може бути їх розгляд в контексті герменевтичного потенціалу теорії інтерпретації, де така концепція постає як теорія літературного діалогу – сфера міжлітературних зв'язків, в котрих бере участь той чи інший художній твір. В межах так званого літературного діалогу інтертекстуальність розглядають у двох основних її проявах. По-перше, в ході теорії будови літературного твору вивчаються міжтекстові співвідношення літературних творів (цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання тощо чужих творів) чи стилізація. Іншим проявом вважаються форми міжтекстового (точніше – міжтворового) діалогу, які здебільшого розглядаються як внутрішні чинники літературного розвитку: відштовхування, запозичення, наслідування, пародіювання, епігонство, імітація, цитування, репродукція, ремінісценція, парафраза, натяк, варіація, суперництво, концентрація, розпорошення та ін. [7, с. 55].

Найбільш ефективною, обґрунтованою науково та системно впорядкованою варто вважати ту «концепцію міжлітературного діалогу, котра вивчає взаємовідносини між творами на різних герменевтичних рівнях літературного твору» [7, с. 55]:

- 1) текстуальному (зовнішні зв'язки – художня мова і мовлення);
- 2) ейдологічному (зв'язки на рівні внутрішньої цілісності – системи образів, авторської дійсності);

3) змістовому (на рівні змістового значення – ідей, тем, проблематики, конфліктів, та ін.)

4) смисловому (на рівні смислової цілісності, надзмістового значення) [7, с. 57–58].

Таким чином, всі вищенаведені аргументи підводять нас до певних висновків. На наш погляд, варто розрізняти два трактування і, фактично, дві теорії інтертекстуальності. Одна з них – це постструктуральна теорія, яка належить засновникам даного терміну: Юлії Крістевій та Ролану Барту, викладена у попередньому дослідженні та є прямим вираженням ідеології постмодернізму, – може розглядатись як «частково продуктивна на теоретично спекулятивному рівні філософської або дослідницької свідомості і вельми сумнівна, контрверсійна в якості літературознавчого інтерпретаційного методу» [7, с. 59]. Друга теорія – критично-паралельна початковій теорії, найбільш науково обґрунтована, актуальна в сучасних лінгвістичних науках, систематизована теорія, що пропонує цілком «адекватну та інтерпретаційно ефективну концепцію міжтекстової взаємодії чи літературного діалогу на рівні різних творів» [7, с. 59]. Головний фактор, з яким не погоджуються сучасні дослідники те, що постструктуралістська теорія не враховує авторського мислення та своєрідності тексту, а зважає лише на ідеологію. Така теорія вважається новітньою, тому що вона більш продуктивна, направлена на інтерпретацію існуючих текстів без втрати авторської своєрідності та герменевтично вивірена. Така теорія вивчає міжтекстові відношення на таких герменевтичних рівнях, як: текстуальний, ейдологічний, змістовий та смисловий.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що питання класифікації засобів реалізації категорії інтертекстуальності залишається дискусійним, оскільки ще й досі немає єдиного загальноприйнятого визначення лінгвістичного феномена інтертекстуальності, а напрямки та способи для всебічного вивчення теоретичних засад потребують нових ідей та рішень, що зумовлює подальшу зацікавленість, відкритість та актуальність даної теми у сфері лінгвістики.

Аннотация. Данное исследование содержит информацию о происхождении, разносторонние трактовки, классификацию интертекстуальных средств и функционирования теории интертекстуальности на различных герменевтических уровнях, что составляет высокий уровень неразработанности в пределах современной научной мысли. В ходе исследования выявлено существование фактически двух теорий, а именно «постструктуральной» и «новой», обоснованно их преимущества и недостатки в концепции межлитературного диалога с помощью использования таких методов и приемов лингвистического исследования как сравнительно-исторический и сопоставимый методы. Также методологическая основа работы составляют принципы научной объективности, историзма и системного подхода к использованной литературе.

Ключевые слова: интертекстуальность, теория интертекстуальности, межлитературный диалог, межтекстовые связи.

Abstract. This study contains information about the origin, various interpretations, classification of intertextual means and the functioning of the theory of intertextuality at different hermeneutic levels, which is a high level of undeveloped within modern scientific thought. The study revealed the existence of actually two theories, namely “poststructural” and “new”, substantiated their advantages and disadvantages in the concept of interliterary dialogue through the use of such methods and techniques of linguistic research as comparative-historical and comparable methods. The methodological basis of the work is also the principles of scientific objectivity, historicism and a systematic approach to the literature used.

Key words: intertextuality, theory of intertextuality, interliterary dialogue, intertextual connections.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Масімова Л. Г. Інтертекстуальність візуального тексту мас-медіа. *Міжнародна науково-практична конференція*. К., 2014. С. 65–71.
2. Біловус Л. І. Теорія інтертекстуальності: становлення понять, тлумачення термінів, систематика: Підручник. Тернопіль : Видавничий центр «Стародубець», 2013. 36–40 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля. К. : 2011. 844с.
4. Шаповал М. О. Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. К. : нац. ун-т ім. Т. Шевченка., 2011. 36 с.
5. Мітосек З. Теорії літературних досліджень: Пер. з польської / Під ред. В. І. Іванюк. Сімферополь: Таврія, 2013. 408 с.
6. Lachmann R. Concepts of Intertextuality. Issues in Slavic Literary and Cultural Theory. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 2012. P. 391–400.
7. Іванишин П. Теорія інтертекстуальності: спроба розрізнення. Філологічні семінари. 2013. Вип. 16. С. 53–59.
8. Тростников М. Перевод и интертекст с точки зрения поэтологии. Семиотика: Антология. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. С. 563–581.